

1823. – 200 р.

²⁹ Ibid. – P.108-124.

³⁰ Парфеній, инок. Сказаніе о странствіи и путешествіи по Россіи, Молдавіи, Турціи и Святой земль. – Москва: Переиздание Свято-Успенского Святогорского мужского монастыря, 2001. – 239 с.

³¹ Парфеній, инок. Сказаніе о странствіи и путешествіи по Россіи, Молдавіи, Турціи и Святой земль. – С.19.

³² Указ. соч. – С. 19.

³³ Указ. соч. – С. 19-20.

³⁴ Указ. соч. – С. 20.

³⁵ Там же.

³⁶ Указ. соч. – С. 20-21.

³⁷ Paunel E. I. Trecerea prin Moldova și Bucovina a diplomatul prusian C. O. L. von Arnim, acum o suta de ani. – P.4-5.

³⁸ Paunel E. I. Trecerea prin Moldova și Bucovina a diplomatul prusian C. O. L... – P. 21-22.

³⁹ Jenny Rudolph, von, Schmidl Adolf. Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate. – Dritter Band. Reisehandbuch durch das Königreich Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien, die Bukowina und nach Jassy. – Wien: Gedruckt und im Verlage bei Carl Gerold, 1836. – 313 S.

⁴⁰ Jenny Rudolph, von, Schmidl Adolf. Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate. – S. 292-293.

⁴¹ Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavi, execute en 1837 par M. Anatol de Demidoff, illustre de 64 dessins par Raffet. – Paris: Ernest Bourdinget C. Edditeurs, 1840. – 625 p.

⁴² Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavi, execute en 1837 par M. Anatol de Demidoff. – P.611.

⁴³ Kohl J. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Th. 3 Die Bukowina, Galizien. – Dresden-Leipzig, 1841. – 518 s.

⁴⁴ Коль Й. Буковина // Пам'ять століть. – 2003. – № 6 (45). – С.11-21. – С.10.

⁴⁵ Коль Й. Буковина // Пам'ять століть. – 2003. – № 6 (45). – С.11-21.

⁴⁶ Указ соч. – С. 23.

⁴⁷ Schematismus der Bukowinaer gr.-or. Archiepiscopal Dioecese für das Jahr 1878. – Czernowitz, 1878; Чучко М. Митрополит Буковинський і Далматинський Феофіл Бендела (1873-1875 рр.) // Світильник. Церковно-богословський журнал. – 2000. – №6. – С. 47-48.

⁴⁸ Bendella T. Die Bukowina im Koenigreiche Galizien. – Wien, 1845. – S. 1, 9, 13-16, 26.

**Михаил Чучко
(Черновцы)**

БУКОВИНА И ЕЕ ЖИТЕЛИ В ОПИСАНИЯХ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

В первой половине XIX в. Буковину часто посещали государственные деятели, дипломаты, ученые, военные, писатели, путешественники, журналисты, художники и др. Многие из них оставили об этом крае и его жителях заметки. Собранные в них историко-этнографические материалы являются важным источником к изучению особенностей жизни населения Буковины в первой половине XIX в.

Ключевые слова: Буковина, путешественники, население, источник, заметки, историко-этнографические материалы.

**Mykhailo Chuchko
(Chernivtsi)**

BUKOVINA AND ITS INHABITANTS IN DESCRIPTIONS IN FIRST PART OF 19th CENTURY

In the first half of the XIX century Bukovina frequented by statesmen, diplomats, scientists, soldiers, writers, travelers, journalists, artists and more. Many of them have left on this land and its inhabitants note. Literature includes them in historical and ethnographic materials are an important source to study the characteristics of living in Bukovina first half of the nineteenth century.

Key words: Bukovina, travelers, population, source, notes, historical and ethnographic materials.

УДК: 94 (498.7) „1812/1868”

**Тамара Богачик
(Чернівці)**

ПІВНІЧНОБЕССАРАБСЬКІ СЕЛА У ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1812-1868 рр.)

У статті на основі архівних джерел та опублікованих праць зроблено спробу проаналізувати адміністративно-територіальний статус та господарський розвиток сільських населених пунктів Північної Бессарабії упродовж дореформеного періоду (1812-1868 рр.).

Ключові слова: північнобессарабські села, повіти, сільське населення, волості, царани.

Проблема регіональної історії вимагає детального вивчення соціально-економічного розвитку кожного історичного краю. Особливе зацікавлення викликає період першої половини XIX ст., коли чимало земель, населених українцями, перебували у складі Російської імперії. Це значною мірою стосується і Північної Бессарабії, яка в 1812 р. разом з іншими бессарабськими територіями ввійшла до імперії Романових.

Особливістю регіону було те, що переважну її частину займали сільські громади, де проживала значна частина українців. Представники цієї національності Північної Бессарабії мали певні відмінності та особливості у своєму розвитку, але постійно відчували спільність свого походження з іншими українськими землями¹. Тому звернення до малодослідженої історії українців цього регіону, що перебував поза межами українських губерній, потребує всебічного аналізу. Питання соціально-економічного життя сільських населених пунктів краю побіжно розглядалося в контексті всієї Бессарабії у працях молдавських дослідників: І. Анцупова, Я. Гросула, В. Жукова, М. Мунтяна, буковинських науковців. Та все ж спеціальної праці, в якій би висвітлювалося питання господарського розвитку сіл Північної Бессарабії, досі немає. Тому

метою цієї публікації є заповнення прогалини в дослідженні означеної проблеми.

Приєднання бессарабських земель за Бухарестським мирним договором 1812 р. до Російської імперії сприяло інтегруванню колишніх молдавських цинутів (повітів) – Сороцького і Бельцького та колишньої Хотинської турецької райї до єдиного північнобессарабського регіону. Варто зазначити, що саме тут проживала значна частина українського населення (Бельцький повіт – 12,69%, Сороцький – 17,13%, Хотинський – 58,09%)².

За статистичними відомостями 1812 р., у Хотинському повіті зафіксовано 169 сіл, а в Сороцькому – 138. Бельцький повіт під час перепису населення області входив до складу суміжних повітів і тому по цій території дані відсутні³.

Північнобессарабські села кожного цинуту входили до складу околів (округів), які носили топонімічні назви краю. Відповідно Сороцький цинут поділявся на сім таких околів, а Хотинський – на вісім⁴. Кожен окіл, що включав близько 18-22 сіл, очолювали двоє околів з числа молдавських мазилів (колишніх служилих людей дворянського стану), які збирали різноманітні відомості згідно з виданими форматами земському справництву.

„Правила тимчасового управління Бессарабією”, які набули чинності у березні 1813 р., затвердили утворення третього на північнобессарабських землях цинуту – Ясського (Бельцького). Адміністративними одиницями цинуту стали шість околів, до яких входило 128 сіл та 32 хутори⁵.

Згідно зі «Статутом» 1818 р. повіти Північної Бессарабії поділялися на волості для зручного поліцейського нагляду. Очолили їх околаші, а в селах здійснювали цю місію старости (двірники). Околаші і двірники призначалися справництвом з числа заможних жителів⁶. Такі адміністративні одиниці існували в регіоні упродовж всього дореформеного періоду. У Хотинському повіті було утворено 10 волостей, Сороцькому – 12, Бельцькому – 9. До кожної волості в середньому входило від 12 до 22 сіл.

Керівництво волостю здійснювало волосне правління, яке очолював упродовж трьох років обраний на сільському мирському сході староста (ворник). Окрім того, від кожних 100 дворів визначався сотський та десятський. Волосні правління, що підпорядковувалися земському суду, наглядали за тим, щоб не було укриття втікачів, особливо військових дезертирів, та вживали заходів для попередження або швидкого припинення пожеж у населених пунктах, лісах, полях, стежили за станом доріг та мостів, сплатою державних податків царанами⁷.

Розглядом цивільних справ царан (вільних селян) займався у кожній волості особливий сільський суд, до якого входили волосний голова, старости та десять почесних царан, які вважалися добросовісними. Всіх членів сільського суду обирали щорічно всіма населеними пунктами волості на мирських сходах. Слід зазначити, що повнова-

ження такого суду чітко окреслювалися: винних можна було покарати ударами різок (не більше 50 ударів) або ж залучати до громадських робіт (від 3 до 10 днів)⁸.

У перші роки перебування в складі імперії Романових народонаселення Північної Бессарабії почало зростати по висхідній. Цьому сприяли досить вагомі позитивні чинники: наявність великої кількості вільних земель, відсутність кріпосного права на бессарабській території, прагнення царського уряду заселити край державними селянами, релігійна терпимість властей.

Такі заходи царського уряду посилювали динамічне зростання сільських населених пунктів в краї. Так, у 1815 р. в Хотинському повіті вже налічувалося 171 село з населенням 71628 осіб, Сороцькому – 144 села та 18 хуторів, де проживало 43075 осіб⁹. Підкреслимо, що у перші роки перебування у складі Російської імперії і взагалі впродовж усього дореформеного періоду найбільш густонаселеним північнобессарабським регіоном залишався Хотинський повіт, де щільність жителів на 1 кв. версту була найвищою і становила у 1812-1840 рр. – 29-35 осіб, 1840-1860 рр. – 41-44 особи (для порівняння: загальноросійський показник – 6-8 осіб, загальнобессарабський – 12-29; Бельцький – 19-23; Сороцький – 27-30)¹⁰.

Окрім того, майже всі села Хотинського повіту і припрудські села Ясського (Бельцького) повітів були населені руснаками (українцями). Варто додати, що етнічний розвиток сільських громад Хотинського повіту значно відрізнявся від сусідніх Сороцького і Ясського (Бельцького) повітів. Це пояснювалося насамперед суміжною близькістю з українськими губерніями, зокрема Поділлям, звідки населення втікало від кріпосного права. Тому Хотинський повіт був на той час єдиним із усіх повітів, що мав значну малоросійську (українську) більшість населення, оскільки одразу він став районом найбільшого притоку мігрантів¹¹. У 1818 р. в сільських пунктах повіту вже проживало 52,2% українців¹². А у 1827 р. питома вага основної етнічної групи зросла і становила відповідно 62,7% українців¹³.

Водночас тільки у трьох волостях Хотинщини – Клішківській, Грозинецькій та Новоселицькій із 30,2 тис. осіб – 25730 (85,3%) були українцями, 605 (12,6%) – молдаванами і румунами, 351 (1,1%) – росіянами. В одному з найбільших сіл повіту Клішківцях налічувалося 2250 українців. А у Клішківській волості із 10235 жителів 97,9% були українцями, 0,9% – росіянами, 1,2% – євреями¹⁴.

Динамічне зростання сільського населення в усіх повітах Північної Бессарабії могло бути значно вищим, якби не спалахи чуми і холери в 1812-1813, 1819, 1825, 1829 рр. У зв'язку з цим зникали навіть цілі населені пункти, як, наприклад, українське село Галич, що належало монастиреві Голія (нині урочище Галич, що за 3 км від с.Клішківців Хотинського району). Внаслідок епідемії чуми, яка поширилася тут у 1813 р., залишилось живими лише 100 жителів.

У передреформенний період у Хотинському повіті налічувалося 112 русинських (українських) сіл, 90 з яких населяли тільки українці. Молдавські села розміщувалися на південному сході цього регіону. Південна межа зосередження українців Хотинського повіту проходила через Тирново, Балківці, Васківці, Гвіздівці, Секуряни, Неславчу. Незважаючи на переважання молдаван у Сороцькому та Бельцькому повітах, до початку 1860 р. тут виникли українські села: Голяни, Стурзовка, Марамонівка, Холохори, Мошана, Константинівка¹⁵.

Перенаселення Хотинського, Бельцького і Сороцького повітів викликало внутрішньобессарабське переселення на південь області та в інші губернії Російської імперії. Так, у 1843 р. з десяти населених пунктів краю переселилися до Бендерського та Орґеївського повітів 170 сімей (869 осіб)¹⁶.

Однак навіть за таких умов Хотинський та Сороцький повіти у 40-60-х роках XIX ст. залишалися густонаселеними землями Бессарабії. Як і в попередні десятиліття, основна частка жителів північних повітів зосереджувалася у сільській місцевості. Наприклад, із 150728 осіб Хотинського повіту – 137607 (91,3%) були сільськими жителями, 95930 (92,2%) із 104007 осіб – проживали в селах Бельцького, а 114562 (95,7%) із 119692 – в Сороцькому повітах¹⁷.

Аналіз розподілу сільських пунктів Північної Бессарабії за кількістю наявних у них господарств підводить до висновку, що до кінця 50-х років XIX ст. у Хотинському, Бельцькому та Сороцькому повітах у порівнянні з 1828 р. зменшилася чисельність сіл, в яких було 10-50 дворів (Хотинський – із 45 залишилося 35; Бельцький – із 164 зафіксовано 77). Натомість зросла кількість населених пунктів, де налічувалося більше 100 господарств. Якщо, наприклад, у Хотинському повіті станом на 1828 р. було 84 таких села, то в 1859 р. їх стало 103, відповідно в Бельцькому – 61 і Сороцькому – 81. Із 611 північнобессарабських сіл на початку 60-х років XIX ст. 111 пунктів (18,2%) мали по 200 і більше господарств. У 74 населених пунктах проживало від 1000 до 3500 осіб, в 210 селах – від 500 до 1000 осіб, у 275 пунктах – від 100 до 500 жителів. Тільки 49 північнобессарабських сіл налічували від 10 до 100 осіб (на всій Бессарабії 142 таких населених пункти)¹⁸.

Основний земельний масив сільських населених пунктів належав поміщикам, монастирям та частково резешам. У перші десятиліття після приєднання краю до Російської імперії поміщики володіли 76,2% (1085823 га) повітових земель. Зокрема, у Хотинському повіті у їхньому володінні було 92% земель повіту, в Бельцькому повіті вони залишалися власниками 79,9% сільськогосподарських угідь¹⁹.

Монастирські землі в Північній Бессарабії були власністю молдавських і єрусалимських закордонних православних монастирів та незначної частини бессарабських. Однак, достовірних відомостей щодо кількості цих земель немає, оскільки керуючі ними

– довірені особи, здебільшого монахи, – не були підзвітні місцевій російській владі і намагалися фальсифікувати статистику про свої помістя. Але за приблизними підрахунками, вони становили майже 58,5% всіх бессарабських монастирських земель. У передреформенний період у північних повітах налічувалося 92 населені пункти, у яких проживало 50 тис. мешканців, які залежали від закордонних монастирів. Найбільше монастирських вотчин було в Сороцькому повіті, які займали 17% площі повіту (для порівняння: у Бельцькому – 14%, Хотинському – 5%). Значні земельні володіння на території повітів мали Голієвський монастир та Святого Гробу Господнього в Єрусалимі (20 вотчин) із загальною площею 45117 га²⁰.

У перші роки після приєднання до Російської імперії 16,3% північнобессарабських земель перебувало у володінні дрібних землевласників – резешів. Порівняно невеликі їхні помістя існували в Ясському (Бельцькому) та Сороцькому повітах (всього 59 помість). В Хотинському повіті в зазначений період було тільки три резешських села (найменше серед бессарабських земель) – це Бадраже, Гремешти, Негринці²¹.

Сільське господарство залишалось основою господарського життя населених пунктів Північної Бессарабії. Зокрема, спостерігалось значне зростання питомої ваги хліборобства в аграрному секторі краю. З ним була пов'язана доля переважної більшості населення регіону – селянства, яке залишалось найбільш незахищеною та малоземельною соціальною категорією. В середньому в користуванні бессарабського державного селянина числилося 12,5 га у розрахунку на одну чоловічу особу. Найменшою часткою землі володіли селяни Хотинського повіту – від 4,08 га до 4,9 га (для порівняння: в Керманському повіті – 9,81-15,26 га, Бендерському – 10,36 га)²².

Аналіз викладеного дає змогу стверджувати, що забезпеченість землею державних селян Північної Бессарабії була вкрай недостатньою. Після введення у дію „Положення про царан” 1843 р. північнобессарабські селяни відбували 12 урочних днів, два дні клаки (допомога поміщику по господарству) – зобов'язувалися привезти два вози дров, сплатити продуктову ренту – дижму і виконати ряд інших феодалних повинностей. Вартість зазначених відробітків становила 30 руб сріблом на рік на одне царанське господарство²³.

Згідно з обов'язковими умовами „Нормального контракту” 1846 р. власники земель зобов'язувалися давати кожній царанській сім'ї від 4,2 га до 14,9 га. Земельний наділ залежав від кількості робочої худоби у господарстві селянина. Царани, які мали чотири худобини, претендували відповідно на більшу кількість угідь – 13,7 (14,9 га). Варто зауважити, що користування землею за гроші спостерігалось на Хотинщині в помістях дрібних власників повіту (села Пашківці, Медвежа), володіннях закордонних монастирів (села Колінківці, Клішківці, Поляна, Владична) та маєтках, розміщених в найбільш

густонаселеній місцевості з найвищою орендною платою (Бочківці, Шилівці, Малинці)²⁴.

До середини XIX ст. північнобессарабське селянство залишалось малоземельним та зuboжілим. На межі 50-60-х років XIX ст. із 26 тис. сімей тільки 3 тис. мали присадибні ділянки, а 5 тис. – до однієї десятини (1,09 га) польової землі. Саме ця категорія поповнювала ряди бідняків навколишніх поміщицьких господарств та найманих робітників південних повітів. Щорічно з Хотинщини йшли на сезонні заробітки більше 3,5 тис. сімей (майже 15% всіх ревських сімей). У 1858 р. царини 12-ти сіл Сороцького і Бельцького повітів відмовлялися від поміщицької землі і клопотали про переселення їх на державні землі Сибіру²⁵.

Сільськогосподарські угіддя північних повітів засівалися досить нерівномірно. Аналіз економічних оглядів дозволяє зробити висновок, що в посівному списку цієї території переважали пшениця (40,2%) і жито (38,2%), менше – ячмінь (14,8%) і овес (6,7%)²⁶. У селянських господарствах через недостатню кількість землі для вирощування озимих зернових використовувалося в 1,9-3,1 рази менше сільськогосподарських угідь, ніж під посіви ярих культур. Урожайність зернових культур (озимих і ярих) була як на той час загалом задовільною. Водночас у Хотинському і Бельцькому повітах озимі та ярі посіви давали вищий урожай у порівнянні з іншими повітами Бессарабії²⁷.

Серед інших видів зернових, які вирощували в селах трьох північних повітів Бессарабії, важливе місце за кількістю посівів посідала кукурудза. Вона виступала як головний засіб харчування місцевого населення і перетворювалася на вигідний товар тільки у зв'язку з підвищенням або зниженням торгових цін. З 40-50-х років XIX ст. в північнобессарабських селах розширювалися площі під посівами технічних культур: льону, конопель, тютюну. Невеликі ділянки льону та конопель були майже в кожному господарстві північнобессарабців.

Вирощуванням тютюну займалися переважно в Хотинському та Сороцькому повітах, де близько 2 тис. селян виживали за рахунок його розведення. Центрами вирощування цієї технічної культури були українські села Хотинщини – Пригородок та Кормань. В останньому зафіксовано найбільший збір урожаю серед бессарабських земель – 10 тис. пудів з площі 109 га²⁸.

Окрім зазначених сільських населених пунктів упродовж першої половини XIX ст. значна частина жителів українських сіл Грозинців (170 осіб), Перемиківців (54 особи), Рукшина (13 осіб), Молодого Хотинського повіту (9 осіб) спеціалізувалися виключно на вирощуванні тютюну. Відповідно 166 селянських господарств Сороцького повіту збирали щорічно понад 11 тис. пудів урожаю цієї культури²⁹.

Важливим заняттям жителів північнобессарабських повітів було городництво. Місцеве населення мало гарні врожаї капусти, цибулі, квасолі, гороху, петрушки, буряку, часнику. До кінця першої половини XIX ст. вже чітко простежується спеціалі-

зація цілих населених пунктів регіону. Наприклад, села Грозинецької волості Хотинського повіту спеціалізувалися на вирощуванні часнику, який продавали на ярмарках повіту та південних містах Бессарабії. Центром вирощування картоплі цього ж повіту були українські села Каплівка Данковецької волості, цибулі – Кормань Романковецької волості, капусти – Рукшин, червоного перцю – Пригородок Рукшинської волості. Розведенням анісу займалися спочатку в селі Недобойвцях, а потім ця культура поширилася по інших селах повіту³⁰.

Досить помітну роль у господарському житті сільського населення краю упродовж усього дореформеного періоду відіграло садівництво, яке було потребою не тільки поміщиків, а й малоземельних селян. Додамо, що жителі Хотинського і Бельцького повітів мали певний зиск від урожаю яблук і слив, оскільки вивозили його для продажу в інші губернії. Зокрема, селянське садівництво розвивалося переважно в селах Грозинецької, Клішківецької і частково Рукшинської волостей Хотинського повіту. Ці три волості, що звалися „Руською Буковиною” і були населені українцями, в кліматичному і топографічному відношенні мали сприятливі умови для розведення садів. Одним величезним суцільним садом здавалися мандрівникам суміжні села Колінківці, Грозинці, Бочківці, Шилівці, Малинці, Клішківці, Зарожани, Владична, Ширівці, Недобойці³¹.

До середини XIX ст. із 18 тис. фруктових бессарабських садів у Хотинському повіті було 5015, з яких: у володінні поміщиків – 128, селян – 4887 (для порівняння: всього у Бельцькому – 680, Сороцькому – 1293, Орґеївському – 5225)³². Серед фруктових дерев у селах Північної Бессарабії переважали груші, яблуні, сливи, вишні, черешні, абрикоси. У 600 селянських садах Бельцького повіту налічувалося до 20 тис. фруктових дерев, у 4887 садах Хотинського повіту – 644181, Сороцького – 37920 дерев³³.

Промислова переробка плодів фруктових дерев зумовила розширення виробництва і збуту фруктів (слив, яблук, груш). Однак це було характерне лише для заможних селянських господарів, у яких було декілька сортів дерев. А в більшості випадків сади селян мали вигляд городів із заростями сливняка, декількома яблунями, горіхами й абрикосами³⁴.

Виноградних садів тут було мало, а здебільшого зустрічалися у кожному господарстві по декілька кущів виноградної лози. Бессарабські поміщики володіли 196 виноградними садами у північних повітах краю. Відповідно селяни Сороцького повіту були власниками 1089 садів (43220 кущів), Хотинського – 17 садів (550 кущів), Бельцького – 650 садів (25000 кущів)³⁵.

Упродовж всього дореформеного періоду в населених пунктах краю продовжувало розвиватися тваринництво – одне з найдавніших занять місцевих жителів. Однак ця галузь сільського господарства розвивалася в основному екстенсивним шляхом, що визначалося передусім загальним станом про-

дуктивних сил кріпосницької системи. Перебуваючи весь час на підножному кормі, велика робоча худоба, коні у селянських господарствах досить часто гинули через відсутність кормів, а також від епідемії чуми.

Аналіз статистичних звітів першої половини XIX ст. доводить, що основною робочою худобою у селах Північної Бессарабії були переважно воли. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва у 40-х рр. XIX ст. зумовила збільшення поголів'я коней. Водночас почали виникати заводи з розведення цінних порід коней в селах регіону. Так, у селі Рокитному Хотинського повіту в поміщика Волошана на його кінному заводі було 10 коней польської породи, 16 – донської і російської, 5 – англійської, 7 – турецької і 3 – угорської³⁶.

Однак, незважаючи на збільшення поголів'я коней та кінних заводів, у сільській місцевості Північної Бессарабії конярство не мало такого масштабного розвитку, який спостерігався в інших бессарабських повітах. Порівняно найбільший дохід в період екстенсивного розвитку тваринництва давало вівчарство. Проте і його розвиток не був стабільним. Окрім того, ця галузь набула господарського значення здебільшого в поміщицьких маєтках повітів³⁷.

Підводячи загальний висновок, зазначимо, що північнобессарабські сільські населені пункти були найменшими та водночас найчисельнішими одиницями в адміністративно-територіальній системі регіону. Помірковані заходи царського уряду, спрямовані на інтеграцію бессарабських територій до складу імперії Романових, сприяли демографічній еволюції сільських громад північних повітів упродовж усього дореформеного періоду. Автохтонними жителями регіону були українці, що становили більше 30% населення краю. Ареалом найбільшого зосередження русинського (українського) населення залишалися села Хотинського повіту, де українці становили понад 60%.

У господарському розвитку північнобессарабських сіл домінуючою галуззю аграрного сектора стало зернове господарство. Структура посівів збагатилася кращими сортами технічних культур. У господарствах сільських власників вагоміше місце займали інтенсивні галузі: городництво, овочівництво та садівництво. Певного розвитку набуло тваринництво.

¹ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В. М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 3.

² Кабузан В. Народонаселення Бессарабської області і лівобережних районів Придністров'я (кінець XVIII – перша половина XIX в.) / В. Кабузан. – Кишинев: Штиница, 1974. – С. 54.

³ Очерк гражданского устройства Бессарабской области в 1812-1828 гг. / [Записки Одесского императорского общества истории и древностей]. – Одесса, 1900. – Т. XXII. – С. 113.

⁴ Записки Одесского общества истории и древностей. – Одеса, Тип. Алексананц, 1867. – Т. 6. – С. 272, 287.

⁵ Национальный архив Республики Молдова (далі – НАРМ). – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 3995. – Арк. 11-11 (об.).

⁶ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.1. – Оп. 214. – Спр. 9-Арк. 76.

⁷ ДАОО. – Ф.1. – Оп. 214. – Спр. 26. – Арк. 60-87 (зв.); Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф.40. – Оп. 2. – Спр.5. – Арк. 27; Полное собрание законов Российской империи 1949 г. – /Собрание 2-ое. Т. IX. Отделение 1-ое. 1834. – С.-Петербург, 1835. – №6739. Положение о царанах или свободных земледельцах Бессарабской области. – С. 75-81.

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАІК). – Ф.442. – Оп.1. – Т2. – Спр.7. – Оп.770. – Арк. 154.

⁹ Бессарабский вестник. – Кишинев: Тип. – 1890. – №161, 22 марта 1890. – С. 2.

¹⁰ Записки Бессарабского областного статистического комитета / [под ред. А. Егунова]. – Кишинев, 1864. – Т.1. – С. 187.

¹¹ Несторовский П. На севере Бессарабии / П. Несторовский. – Варшава, 1905. – С. 12; Могиланский Н. Географический очерк Бессарабии / Н. Могиланский. – Кишинев: Тип. Бессарабская жизнь, 1910. С. 2.

¹² НАРМ. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 398. – Арк. – 77-515.

¹³ Кабузан В. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Придністровья – С. 104-112.

¹⁴ Буковина: історичний нарис. – С. 84.

¹⁵ Зеленчук В. Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. / В. Зеленчук. – Кишинев: Штиница, 1979 – С. 161, 180.

¹⁶ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 4497. – Арк. 161; Оп.1 – Спр. 4667. – Арк.2.

¹⁷ Артемьев А. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел / А. Артемьев – С.-Петербург, 1861. – Т. III. Бессарабская область. – С. 29.

¹⁸ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 1199. – Арк.63; Артемьев А. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел / А. Артемьев – С.-Петербург, 1861.-Т. III Бессарабская область. – С. 29.

¹⁹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 1199. – Арк. 16 (зв.) – 17 (зв.); ДАОО. – Ф.147. – Оп.1. – Спр.19 – Арк. 8-9 (зв.).

²⁰ Записки Бессарабского областного статистического комитета / [под ред. А. Егунова]. – Кишинев, 1864. – Т.1. – С. 36-37.

²¹ Записки Бессарабского областного статистического комитета / под ред. А. Егунова. – Кишинев, 1864. – Т.1. – С. 230-232; Мунтян М. Землевладение в дореформенной Бессарабии / М. Мунтян, С. Панфилов // Ученые записки Кишиневского гос. университета. – Кишинев: Штиница, 1971. – Т.117. – С. 386-407.

²² Географическо-статистический словарь Российской империи / под ред. П. Семенова. Т. I. – С. Петербург, 1863. – С.254; Мохов Н. К. К вопросу о соотношении земледелия и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Киев: Из-во Академии наук УССР, 1962. – С. 103.

²³ Мунтян М. Налоги и повинности царан Бессарабии в первой половине XIX века // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Кишинев: Штиница, 1964. – С. 553.

²⁴ Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской губернии / под ред. К. Ермолинского.

– Москва: Тип. И. Н.Кушнерева, 1886. – С.11-19.

²⁵ Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской губернии / под ред. К. Ермолинского. – Москва: Тип. И. Н.Кушнерева, 1886. – С.23; Гросул Я. История народного хозяйства Молдавской ССР (1812-1917 гг.) / Я. Гросул, В. Жуков. – Кишинев: Штиница, 1977. – С.38.

²⁶ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.2588. Ч II. – Арк. 29-378, 879, 931.

²⁷ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр.9. – Арк.12.

²⁸ ДАОО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр.36. – Арк.4-5.

²⁹ ДАОО. – Ф.3. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк.5.

³⁰ Могиланский Н. Плодоводство Бессарабии и его нужды / Н. Могиланский. – Кишинев: Тип. Бессарабского губернского правления, 1913- С.19.

³¹ Могиланский Н. Плодоводство Бессарабии и его нужды / Н. Могиланский. – Кишинев: Тип. Бессарабского губернского правления, 1913- С. 12.

³² Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / А. Зашук – С. – Петербург, 1862.-Бессарабская область – С.265.

³³ ДАОО. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.82. – Арк. 112-136.

³⁴ ДАОО. – Ф.1. – Оп. 215. – Спр.20. – Арк.22-23; Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 79. – Арк.5.

³⁵ ДАОО. – Ф.3. – Оп.1. – Спр. 82. – Арк.114-136; Баллас М. Виноделие в России / М. Баллас. – Одесса: Тип. Нитче, 1865. – Ч. V. – С.26.

³⁶ Анцупов И. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. / И. Анцупов. – Кишинев: Штиница, 1985. – С.125; Мунтян М. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии // Ученые записки Кишиневского гос. университета. – Кишинев: Штиница, 1971. – Т.117. – С.139.

³⁷ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.6634. – Арк. 602-603.

Тамара Богачик
(Черновцы)

СЕВЕРНОБЕССАРАБСКИЕ СЕЛА В ДОРЕФОРМЕННЫЙ ПЕРИОД (1812-1868 гг.)

В статье на основе архивных источников и опубликованных работ сделано попытку проанализировать административно-территориальный статус и экономическое развитие сельских населенных пунктов Северной Бессарабии на протяжении дореформенного периода (1812-1868 гг.).

Ключевые слова: севернобессарабские села, уезды, сельское население, волости.

Tamara Bohachyk
(Chernivtsi)

VILLAGES OF NORTH BESSARABIA DURING PRE-REFORM PERIOD (1812-1868)

The article deals with the fore analysis of administrative-territorial status and level of agricultural development of populated areas of North Bessarabia during the pre-reform period (1812-1868).

Key words: Northbessarabian villages, povity, vilage population, volosti, tsarany.

УДК: 94 (477)

Василь Ботушанський
(Чернівці)

ПРАВОСЛАВНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ФОНД БУКОВИНИ (1786-1918 рр.): СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюються питання виникнення, становлення і розвитку найбільшого на Буковині у кінці XVIII – на початку XX ст. господарського комплексу – Буковинського православного релігійного фонду. Маючи формально церковно-релігійну форму, фонд фактично перетворився у велике державно-капіталістичне господарство під контролем центральної австрійської влади.

Ключові слова: релігійний фонд, дирекція, уряд, цісар, маєтки, ліс, оренда, пропінація, підприємництво, господарство, орендар, прибуток, видатки, церква, духовенство.

У наш час, коли надто актуальною в Україні постала проблема земельної власності, землекористування і господарювання, постають питання: а якою в зв'язку з цим була ситуація в минулому в різних історичних областях України, зокрема й на Буковині? Звичайно, традиційними у другій половині XIX – на початку XX ст. були такі форми власності на землю, як велика приватна (поміщицька), дрібна (селянська), громадська (толоки, пасовиська, почасті ліси), крайова, публічна (муніципальна), залізнична, шкіл. Але була й така форма власності, як церква. Її особливістю на Буковині було те, що вона перебувала під контролем австрійського уряду і особисто імператора. Йдеться про угіддя Православного релігійного фонду Буковини (ліси, пасовиська, луки, рілля та ін.).

У тій чи іншій мірі питання про цей фонд і його роль в економічному й духовному житті краю висвітлювалося як в індивідуальних, так і колективних працях колишніх і сучасних авторів, зокрема австрійських (Е. Байер, Т. Бідерман, К. Ромшторфер, Є. Воробкевич, В. Журковський, Р. Ф. Кайндль, А. Фікер та ін.)¹, румунських (А. Воюцький, Ф. Лупу, С. Релі та ін.)², українських (С. Дашкевич, В. Доманицький, Є. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький та ін.)³, російських (Н. Крюков, В. Мордвинов, Я. Спановський та ін.)⁴, польських (К. Богданович)⁵, радянських (М. Гайковський, О. Львов, П. Петляков, Д. Степанюк та ін.)⁶, сучасних українських (В. Ботушанський, О. Добрянський, О. Масан, М. Чучко та ін.)⁷.

Оцінка діяльності фонду згаданими авторами істотно різнилася – від нестримного вихваляння („Вічною пам'яткою цісарської мудрості й справедливості, славної діяльності незабутнього імператора Йосифа II стало створення Буковинського православного релігійного фонду – становаго хребта Буковинської православної церкви, а посередньо – і всього краю”⁸) до гострої його